Małgorzata Dawidziak-Kładoczna
Częstochowa, Akademia im. Jana Długosza

Apel jasnogórski jako gatunek w formie kolekcji

Słowa kluczowe: apel jasnogórski, język religijny, genologia lingwistyczna, styl, gatunek w formie kolekcji.

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule jest apel jasnogórski[1]), będący formą sprawowania kultu maryjnego, aktem religijnym, spotkaniem kultowym, nabożeństwem kierowanym do Matki Boskiej Królowej Polski w intencji Polski i Kościoła. Począwszy od 8 grudnia 1953 roku, apel[2]) odprawiany jest codziennie o godzinie 21 w kaplicy Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze w Częstochowie i gromadzi setki, a czasami nawet tysiące wiernych[3]). Omawiana forma jest specyficznym nabożeństwem, ponieważ poszczególne jego realizacje się różnią, inaczej mówiąc, tekst nie jest ściśle ustalony.

Opisując apel jasnogórski, przyjmuję perspektywę genologiczną, traktując go jako gatunek w formie kolekcji (Wojtak 2006, 2011). Ten byt genologiczny, składający się z różnorodnych gatunków, tworzy całość, gdyż charakteryzuje się zwieńczeniem kompozycyjnym (zastosowaniem wyrazistej ramy tekstowej pełniącej zarazem funkcję delimitacyjną), w którym poszczególne segmenty wykazują względną autonomię[4]), i funkcjonalnym, to znaczy, że gatunek pełni określoną funkcję globalną, wynikającą nie tylko z sumy funkcji poszczególnych gatunków tworzących kolekcję (Wojtak 2011).

W charakterystyce uwzględniam cztery aspekty funkcjonowania gatunku[5]), zwłaszcza aspekt strukturalny i pragmatyczny, które najpełniej odzwierciedlają polimorficzność apelu. Nie pomijam również opisu aspektu stylistycznego i poznawczego, które jednak cechuje większa jednorodność. Materiał poddany analizom gromadziłam od 1 grudnia 2011 do 31 stycznia 2014 roku[6]).

I. Aspekt strukturalny

W strukturze apelu wyróżniam trzy segmenty: inicjalny, centralny (a w jego obrębie homiletyczny i modlitewny) oraz finalny, które tworzą liczne teksty reprezentujące rozmaite gatunki wypowiedzi. Oto szczegółowa prezentacja struktury apelu.

---

1) Połączenie językowe *apel jasnogórski* traktuję jako nazwę typu modlitwy, a nie jej tytuł, stąd pisownia obu członów małą literą.

2) Posługując się terminem *apel*, mam na myśli apel jasnogórski.

3) Więcej na temat genezy i historii apelu pisze o. Zachariasz Jabłoński (2008).

4) Gatunek w formie kolekcji, w przeciwieństwie do kolekcji gatunków, cechuje względna, a nie pełna autonomia segmentów (Wojtak 2011).

5) Szerzej na ten temat zob. Wojtak (2004).

6) Apele są dostępne w postaci plików dźwiękowych na stronie www.jasnagora.pl.

Na segment inicjalny składa się odśpiewanie dwóch hymnów: Bogurodzicy i trzykrotnej antyfony apelowej zaczynającej się od słów «Maryjo, Królowo Polski...»[7]). Ten segment ma więc charakter typowo wokalny.

W segmencie centralnym można wyodrębnić:

A. Katechezę z elementami modlitwy, czyli rozważanie apelowe (refleksję religijną), któremu przewodniczy duchowny. Jest ono na ogół poprzedzone formułą adresatywną skierowaną do Matki Boskiej (por. Dawidziak-Kładoczna 2014) oraz zdaniem wprowadzającym, np. «U schyłku dnia sobotniego w okresie adwentu stajemy na apel przed Tobą» (10 grudnia 2011)[8]); «Maryjo, Wniebowzięta Pani, w dniu Twojego święta stajemy w miejscu, gdzie jesteś obecna w sposób szczególny» (15 sierpnia 2013).

B. Modlitwę, w której skład wchodzą wymienione poniżej elementy:

1. Przedstawienie przez osobę konsekrowaną prowadzącą rozważanie intencji spontanicznych modlitw w potrzebach narodu, Kościoła oraz wiernych. Ten segment jest realizacją modlitwy indywidualnej, czyli prywatnej, wotywnej (por. Wojtak 2000), z formułą adresatywną (inwokacją), petycją i owocem (por. Makuchowska 1996). Jako zwrot do adresata pełniący też funkcje delimitacyjne (jest to sygnał początku segmentu modlitewnego) pojawia się tu najczęściej wyrażenie *Jasnogórska Matko Kościoła*. Inne formuły adresatywne stosowane wewnątrz tego segmentu to na ogół *Matko* i *Maryjo* (Dawidziak-Kładoczna 2014). Oto jeden z fragmentów: «Pragniemy, Maryjo, oddać Tobie nas samych, wszystkie nasze rodziny, wszystkie nasze intencje, które nosimy w swoim sercu» (4 kwietnia 2012).

2. Wezwanie do modlitwy ustalonej, które należy do płaszczyzny metatekstu, np. «Będziemy rozważać tajemnicę Biczowania Jezusa».

3. Modlitwa ustalona: odmówienie dziesiątki różańca.

4. Modlitwa wotywna (w tym w intencji narodu i w intencjach Ojca Świętego).

5. Wezwanie do modlitwy ustalonej.

6. Modlitwa ustalona: trzykrotne odmówienie Pozdrowienia anielskiego (po każdym może pojawić się wezwanie: «Królowo Polski, módl się za nami»), poprzedzone zawierzeniem narodu polskiego Matce Boskiej oraz błaganiem o «Polskę wierną Bogu, krzyżowi i Ewangelii».

7. Przedstawienie intencji (modlitwa wotywna).

8. Modlitwa ustalona: Pod Twoją obronę.

Segment finalny tworzą:

1. Zapowiedź błogosławieństwa, np. «Generała naszego zakonu ojca Izydora Matuszewskiego prosimy o błogosławieństwo» (14 marca 2012).

2. Błogosławieństwo udzielone przez biskupa (nadzwyczajne), ojca generalnego zakonu, ojca przełożonego konwentu jasnogórskiego lub duchownego prowadzącego rozważanie (zwyczajne).

3. Odśpiewanie pieśni maryjnej (np. Jasnogórska Pani... Z dawna Polski...), któremu towarzyszy zasłonięcie obrazu Matki Boskiej (nie jest on zasłaniany, kiedy podejmowane jest całonocne czuwanie).

---

7) Nazywana jest również hejnałem.

8) W nawiasie po cytacie podaję datę odprawienia apelu, z którego pochodzi tekst.

Rozważanie i modlitwa zajmują najważniejsze miejsce w strukturze całego apelu, tworzą jego trzon. Segment inicjalny i finalny składają się na ramę omawianego gatunku. Przedstawiona kompozycja jest w miarę stabilna, realizowana w większości apeli. O ile możliwe są różnorodne modyfikacje w zakresie liczby i kolejności elementów składających się na poszczególne segmenty (piszę o tym w dalszej części artykułu), o tyle liczba i kolejność ich samych we wszystkich zbadanych realizacjach jest stała (dwa hymny, rozważanie, modlitwy, błogosławieństwo, pieśń). Występowanie wyrazistej ramy tekstowej i schematu kompozycyjnego apelu jest jednym z najważniejszych czynników pozwalających potraktować go jako gatunek w formie kolekcji. Nie dziwi więc obecność tranzycji spajających różne byty genologiczne. Oto przykłady tekstów wygłoszonych 5 stycznia 2012 roku pełniących funkcję tranzycji między komponentem homiletycznym a modlitewnym: «Maryjo, przeprowadzaj nas ze śmierci do życia [...], abyśmy [...] stawali się światłem świata i solą ziemi [...], tak by nigdy nie brakło Boga w świecie, w naszych sercach, rodzinie, wspólnocie, narodzie, ojczyźnie» (finalny fragment segmentu homiletycznego) oraz «Dlatego przychodzimy do Ciebie i w ten wieczór polecamy ci [...]» (inicjalny fragment segmentu modlitewnego — modlitwa wotywna). Zacytowana wypowiedź (a w niej zwłaszcza spójnik *dlatego*) jest dowodem na to, że oba segmenty należy traktować nie jako osobne, w pełni autonomiczne byty gatunkowe, ale jako współzależne komponenty. Wskazane tu werbalne znaki tranzycji, a także sytuujące się poza sferą werbalną, np. pauza, intonacja, gest, są wykorzystywane jako sygnały metatekstowe ułatwiające odbiorcy interpretację tekstu jako całości oraz spajające poszczególne gatunki w jeden byt przyjmujący postać kolekcji gatunków. Elementy te przesądzają zatem o genologicznym statusie apelu, czyli o traktowaniu go jako gatunku w formie kolekcji.

Niemal każdy apel zawiera jednak jakąś modyfikację i jednocześnie każdy z elementów może podlegać alternacjom, które polegają głównie na dodaniu elementu, rzadziej na jego pominięciu. Tylko sporadycznie obserwuje się zmianę kolejności składników, ich wymianę i zmianę sposobu realizacji. Poniżej podaję przykłady odnotowanych modyfikacji.

D o d a n i e e l e m e n t u:

1. Poprzedzenie odmówienia Pod Twoją obronę wezwaniem do modlitwy: «Do Ciebie wołamy».

2. Wygłoszenie krótkiej refleksji przed udzieleniem błogosławieństwa przez kapłana wypełniającego ten rytuał (np. 15 marca 2012).

3. Włączenie innych modlitw, np. Wieczny odpoczynek w intencji ofiar katastrofy kolejowej pod Szczekocinami (6 marca 2012) oraz w rocznicę katastrofy lotniczej pod Smoleńskiem (10 kwietnia 2013).

4. Włączenie modlitwy-egzorcyzmu przed błogosławieństwem (17 kwietnia 2012).

5. Włączenie innych segmentów, np. w wigilię Bożego Narodzenia po rozważaniu, a przed intencjami i modlitwą przy śpiewie kolędy Bóg się rodzi wierni i kapłani łamią się opłatkiem; 27 marca 2012 podczas apelu Związku Oficerów Rezerwy RP im. Józefa Piłsudskiego po rozważaniu i intencjach, a przed dziesiątką różańca odegrano na trąbce melodię Roty.

6. Odśpiewanie hymnów, np. Magnificat (30 kwietnia 2012) lub akatystu — najstarszego hymnu maryjnego, podczas rozważania (28 kwietnia 2012).

7. Poprzedzenie Bogurodzicy hymnem państwowym (3 maja 2013).

8. Sporadyczne włączanie się świeckich do rozważania apelowego (np. 15 lutego 2012 podczas pielgrzymki kombatantów, członków AK, lub 16 grudnia 2011 podczas pielgrzymki wadowiczan).

Pominięcie elementu w postaci:

1. Odmówienia antyfony Pod Twoją obronę (np. 17 stycznia 2012), trzykrotnego odmówienia Pozdrowienia anielskiego (np. 28 stycznia 14) lub segmentów poprzedzających wymienione modlitwy (intencji i wezwania).

2. Zapowiedzi błogosławieństwa wtedy, kiedy jest ono udzielane przez duchownego prowadzącego rozważanie (np. 16 marca 2012).

3. Inwokacji w modlitwie wotywnej.

4. Formuły adresatywnej w części homiletycznej (np. 17 kwietnia 2012).

Zmiana kolejności składników:

1. Trzykrotne odmówienie Pozdrowienia anielskiego oraz Pod Twoją obronę w odwrotnej kolejności (np. 6 stycznia 2012) lub przeniesienie ich przed dziesiątkę różańca (np. 13 stycznia 2012).

2. Przeniesienie zawierzenia narodu polskiego Matce Boskiej, wyrażenia prośby o «Polskę wierną Bogu, krzyżowi i Ewangelii» oraz modlitwy w intencjach Ojca Świętego przed dziesiątkę różańca.

Wymiana elementów:

1. Śpiewanie (również trzykrotne) innej wersji antyfony apelowej, tzw. młodzieżowej (np. 23 grudnia 2011, 15 kwietnia 2012).

2. Po każdym z trzech Pozdrowień anielskich zamiast westchnienia «Maryjo, Królowo Polski, módl się za nami» mogą pojawić się inne, np. «Hetmanko oręża polskiego, módl się za nami», «Matko świętej miłości, módl się za nami» (27 marca 2012), «Maryjo, Matko miłości i sprawiedliwości społecznej, módl się za nami» (26 grudnia 2011).

3. Na zakończenie apelu w czasie bożonarodzeniowym zamiast pieśni maryjnej może być śpiewana kolęda, a w innych okresach — pieśń patriotyczna.

4. Rozważanie może się zaczynać nie formułą adresatywną, ale cytatem, zwłaszcza biblijnym, np. «A oto gwiazda, którą widzieli na wschodzie, szła przed nimi, aż przyszła i zatrzymała się nad miejscem, gdzie było Dziecię [...]» (6 stycznia 2012).

Zmiana sposobu realizacji elementu:

1. Czasami dziesiątka różańca świętego jest śpiewana (np. 6 stycznia 2012).

2. Intencja i wezwanie do modlitwy mogą być werbalizowane w jednym zdaniu według następującego schematu: *prosimy o* [...]/*polecamy* [...] + *odmawiając*/*rozważając*/*modląc się*/*wołając* [...], np. «Polecamy pielgrzymów dnia dzisiejszego, modląc się dziesiątką różańca świętego».

3. Formuła błogosławieństwa bywa wygłaszana po łacinie (np. 27 kwietnia 2012).

Ponadto zaobserwowałam modyfikacje polegające na adaptacjach innych gatunków, ale zjawisko to występuje sporadycznie. Oto wyekscerpowane przykłady.

1. Życzenia: «Łamiąc się opłatkiem, z Jasnej Góry życzymy, by Chrystus zabrał lęk, smutek i zło, przynosząc do naszych serc prawdziwy pokój i nadzieję na lepszą przyszłość. Niech okres Bożego Narodzenia będzie czasem radości [...]» (25 grudnia 2011).

2. Podanie: «To jest sprawa [pozostawienie lekcji religii w szkołach — M.D.-K.], którą chcemy tu przedłożyć i mamy nadzieję, że będzie pozytywnie załatwiona» (1 kwietnia 2012).

3. Litania: jest osią kompozycyjną całego rozważania z 23 maja 2012 roku. Oto fragmenty: «Stajemy, Maryjo, przed Twoim obliczem, by trwać przy Tobie i żyć Twoim życiem. Panno roztropna, módl się za nami [...]. W każdym wezwaniu, o Pani z litanii, odkrywać możemy tajemnicę Bożych planów w Tobie wypełnianych, a dla nas z nieodzowną pomocą spełnianych, z Bożą mądrością w życiu Twym realizowanych, Matko łaski Bożej, módl się za nami [...]. Nadzieją się wzmacnia, gdy kieruje się ku Tobie, pokojem i radością się przenika i w nim gości, Przyczyno naszej radości, módl się za nami».

II. Aspekt pragmatyczny

Apel jako gatunek w formie kolekcji cechuje skomplikowany układ nadawczo-odbiorczy, realizowany w odmienny sposób w każdym segmencie struktury, a nawet inaczej w różnych tekstach składających się na jeden segment.

W wypadku modlitwy zwykle mówi się o potrójnym nadawcy (wytwórcy tekstu, podmiocie mówiącym występującym w tekście oraz nadawcy realnym, który słowa formuły przyjmuje za swoje i właśnie za ich pomocą się modli) oraz podwójnym odbiorcy (człowieku, który odtwarza modlitwę i jednocześnie odbiera treści przekazywane mu przez wytwórcę[9]), a także odbiorcy, do którego formalnie zwrócona jest modlitwa) (Makuchowska 1998: 47–48).

Pozostając w zgodzie z wyżej zaprezentowanymi ustaleniami, można stwierdzić, że nadawcą modlitwy apelowej (zarówno wotywnej, jak i ustalonej) jest wypowiadający jej słowa kapłan, który przedstawia ją w imieniu wiernych («Módl się za nami, abyśmy odpowiadali Bogu», «Prosimy, abyś błagała Ducha Świętego za nami [...], byśmy nie błąkali się tam, gdzie wiodą nasze plany i marzenia»). Nadawcami modlitwy i pieśni tworzących ramę apelu są też sami wierni (cała wspólnota lub poszczególni jej członkowie). Za nadawców wymienionych gatunków należy uznać zarówno wiernych zgromadzonych w kaplicy Cudownego Obrazu na Jasnej Górze, jak i osoby łączące się z nimi za pośrednictwem mediów. Przyjmując teologiczny punkt widzenia, trzeba też podkreślić, że «zarówno treść modlitwy, jak i jej forma nastawione są z jednej strony na odbiorcę numinotycznego [...], a z drugiej na odbiorcę ludzkiego, aby mogła spełniać wobec niego funkcję katechetyczną i hermeneutyczną, a więc wyjaśniać mu prawdy wiary i uczyć samego modlenia się» (Makuchowska 1998: 48).

Mniej skomplikowane wydaje się ustalenie odbiorcy modlitwy i pieśni składających się na segment inicjalny i finalny, aczkolwiek i tu sytuacja nie jest całkowicie jednoznaczna. Bezpośrednim adresatem jest wprawdzie Matka Boska (w modlitwie: «Maryjo, daj nam siłę do słuchania Jezusa»; «Pozwól, Mateńko, że przeczytam Tobie prośbę tych, którzy chcieli tu być» (6 kwietnia 2012), w pieśniach: «Maryjo, Królowo Polski»), rzadziej inni święci, ale można też powiedzieć, że tak zwerbalizowany adresat odgrywa rolę zaledwie pośrednika w kontakcie wiernych z Bogiem Ojcem i Jezusem, których należy uznać za rzeczywistych odbiorców we wspomnianych gatunkach. Warto ponadto dodać, że modlitwa często jest

[9]) Adresatem modlitwy jest też sam mówiący: «Nawet wtedy, kiedy modlący się wie, do jakiego Boga mówi, mówi równocześnie do samego siebie — często bardziej niż do swojego Boga» (Makuchowska 1998: 50; por. Węcławski 1995: 93).

traktowana jako tekst rozmowy, dialog, w którym jest czas i na mówienie, i na milczenie (słuchanie). Podkreśla się zatem fakt, że role nadawcy i odbiorcy są w modlitwie wymienne (por. np. Makuchowska 1998) i właśnie w związku z tym można mówić o jej dialogowości.

Nadawcą rozważania jest natomiast kapłan jako wytwórca tekstu i osoba wygłaszająca tekst, istota święta przemawiająca przez kapłana («Maryja przypomina codziennie: „Uczyńcie wszystko, co wam powie mój Syn”») oraz wierni, których myśli wyraża duchowny. O zbiorowym nadawcy świadczą formy 1. os. lm. pojawiające się podczas apelu: *stajemy*, *przeżywamy*, *powierzamy*, *rozważamy*, np. «Każdego wieczoru stajemy przed Tobą my, Polacy». Wynika z tego, że kapłan kieruje głos do Maryi, rzadziej do Boga i Jezusa, w imieniu wiernych.

Za odbiorców kazania należy natomiast uznać: wiernych (chociaż nie ma tu typowych dla tekstów homiletycznych formuł adresatywnych, np. *Umiłowani bracia i siostry*; *Najmilsi bracia i siostry w Chrystusie Panu*; *Drodzy wierni*; por. Koziara, Spólnik 1994), Matkę Boską (rozważanie rozpoczyna się formułą adresatywną skierowaną właśnie do niej), rzadziej osoby Trójcy Świętej i świętych. Dowodem na skomplikowany układ nadawczo-odbiorczy jest to, że tekst jest skierowany jednocześnie przez kapłana jako wytwórcę i mówcę do wiernych oraz przez wiernych i kapłana do Matki Boskiej. Oto potwierdzający to fragment z początku apelu: «W adwentowy wieczór stajemy przed Tobą w gronie serc oddanych Tobie, czuwających przy Tobie, chcących wciąż przy Tobie być i o Tobie pamiętać, a wraz z Tobą stać przy Jezusie» (9 grudnia 2011). Zaimki osobowe wskazują na Matkę Boską jako adresata tekstu, a formy 1. os. lm. czasowników na wiernych jako jego nadawców. Tak zredagowany tekst nie tylko jednak pełni funkcję aktu zawierzenia Maryi, ale również przypisano mu zadania ewangelizacyjne. Perswazja jest tu skierowana do wiernych, którym osoba konsekrowana z jednej strony przypomina o powinnościach chrześcijańskich (*stać przy Jezusie*, *czuwać przy Maryi*), z drugiej zaś umacnia ich w wierze. W kolejnym fragmencie rozważania ciężar odbioru spoczywa już przede wszystkim na wiernych, których kapłan przekonuje do konkretnych postaw w czasie adwentu określanego jako: «czas porządków i czas uporządkowania, nie tylko prania, sprzątania, ale również czas, w którym będziemy mogli wyciągnąć dłonie do drugiego człowieka, mówiąc — dziękuję, mówiąc — przepraszam, mówiąc — doceniam». W tym ostatnim fragmencie rola Matki Boskiej jako odbiorcy sprowadza się do wysłuchania obietnic i postanowień. A oto inny fragment przekonujący o tym, że słowa rozważania apelowego są skierowane szczególnie do wiernych: «Po to jesteśmy tutaj przed Twoim jasnogórskim wizerunkiem na Jasnej Górze w Cudownej Kaplicy, żeby tę odwagę w sobie odkrywać i jako dar Ducha Świętego rozwijać dar męstwa» (15 maja 2012).

Dialogowość, o której wspominałam już przy okazji opisu modlitwy, występuje też w błogosławieństwie, w którym wierni i kapłan wymieniają się rolami nadawcy i odbiorcy. Problem jest jednak bardziej złożony, ponieważ przyjmując teologiczny punkt widzenia, trzeba stwierdzić, że łaska błogosławieństwa spływa na wiernych od istoty boskiej, a kapłan jest tylko pośrednikiem w jej przekazywaniu.

Ten skomplikowany układ, podporządkowany wielu regułom określającym parametry komunikacyjne (Wojtak 2011), jest następstwem polimorficzności gatunkowej apelu jasnogórskiego i przypomina charakter relacji nadawczo-odbiorczych wyłaniających się z mszy świętej.

Wspomniana przyczyna sprawia też, że apel ma bogaty potencjał illokucyjny. Można tu wyodrębnić intencje błagalne (apelatywność realizowaną w prośbach, np. «Maryjo, oświecaj nasze umysły»; «Zanieś przed tron Twojego Syna wszystkie intencje zapisane w apelowej księdze»), chwalebne (przejawiające się w adoracyjności, np. «Pragniemy Ci oddać cześć i uwielbienie. Wielbimy Cię, Maryjo, za to, że w Twe nietknięte łono zstąpiła z Nieba pełnia łaski. Uwielbiamy Cię, Maryjo, za to, że jako Matka Boga również i nas uczyniłaś swoimi dziećmi»; 24 grudnia 2011) i dziękczynne (np. «Pragniemy podziękować za niezliczoną liczbę jasnogórskich zwiastowań»; 18 grudnia 2011; «Ja dziś dziękuję na kolanach Tobie, Maryjo Jasnogórska, za dar 48 lat kapłaństwa»; 12 kwietnia 2012). Podsumowując, można stwierdzić za Marią Wojtak, że «intencje modlitewne tworzą układ subsydiarny z intencją uwielbienia Boga jako nadrzędną (dominującą)» (Wojtak 1999: 112).

Ważna rola przypada też celom dydaktycznym («Prosimy Cię, aby te słowa zapadły głęboko w naszą pamięć»; «Spraw, Maryjo, abyśmy pamięć o nich [ofiarach katastrofy smoleńskiej — M.D.-K.] przechowywali w naszych sercach»; 22 marca 2012) i perswazyjnym, przy czym tryb rozkazujący dotyczy zarówno sacrum («Matko, spraw; Maryjo, módl się»), jak i wiernych («Oczyśćmy obraz Boga w naszych sercach, odrzućmy to, co wypacza Jego naukę, wyrzućmy nienawiść»). Na uczestników apelu perswazyjnie oddziaływają też słowa istoty boskiej, a kapłan odgrywa tu rolę pośrednika. Intencje apelatywne, perswazyjne i błagalne są ze sobą ściśle związane i często oddzielenie ich w konkretnych wypowiedziach czy tekstach jest niemożliwe.

III. Aspekt stylistyczny

Analizowane teksty reprezentujące wszystkie gatunki składające się na apel wykazują cechy typowe dla stylu religijnego. Do najważniejszych zaliczam szablonowość, przejawiającą się w występowaniu stałych składników leksykalnych, i formuliczność[10]), czyli powtarzalność wyrazów i wyrażeń, ale też fakultatywność w obrębie formuł. Egzemplifikacją niech będą zaledwie dwie spośród licznych możliwości realizacji formuły pojawiającej się przed modlitwą w intencji narodu: «Z Maryją Królową Polski modlimy się o wypełnienie jasnogórskich ślubów narodu, o Polskę wierną Bogu, krzyżowi i Ewangelii»; «Za naszą ojczyznę, żeby była wierna Bogu, krzyżowi i Ewangelii i żeby wypełniła jasnogórskie śluby narodu».

Istotną cechą apeli jest też stosowanie terminologii religijnej, czego potwierdzeniem może być następująca leksyka: *wcielenie*, *nawrócenie*, *zbawienie*, *tajemnica śmierci*, *łaska Boża*, *życie wieczne*, *duch wiary*, *tajemnica odkupienia*, *objawienie prawdy*, *dojrzała wiara*, *autentyczny świadek Chrystusa*, *uczta eucharystyczna*, *pokonać grzech i szatana*, *żyć w prawdzie*. Zauważalną właściwością jest także używanie wyrazów w znaczeniach przenośnych, np. *owoc* ‘rezultat, skutek’, *królestwo* ‘teren działalności Boga’, *jasny* ‘pozytywny, będący w zgodzie z Bogiem’, *ciemny* ‘negatywny, będący w opozycji do Boga’, *czysty* ‘prawy, wolny od grzechu’.

---

[10]) W apelu sygnalizowana jest świadomość szablonowości i formuliczności: «Jestem przy Tobie. Nie znudzi mi się codzienne powtarzanie tej formuły» (31 marca 2012).

Wyraźną cechą stylu analizowanego gatunku jest hieratyczność osiągana dzięki stosowaniu wyrazów i wyrażeń o nacechowaniu książkowym lub podniosłym, np. *niewiasta*, *nieprawość*, *duchowe dziedzictwo*, *macierzyńska miłość*, *ziemska ojczyzna*, *wszechmoc boża*, *święty ogień wiary*, *radosne serca*, *błogosławiony*, *żarliwy*, *miłować się*, *celebrować*.

Licznie pojawiają się rozmaite figury stylistyczne, takie jak: apostrofy stanowiące dominantę stylistyczną wypowiedzi modlitewnych (por. Makuchowska 1996) mowa tu zarówno o formułach adresatywnych, jak i apelach: «Obudź się, Polsko, ojczyzno moja kochana» (15 stycznia 2014)), pytania retoryczne, które w rzeczywistości pełnią funkcję innych aktów mowy, np. podziękowań: «Matko Boża, jakże ci dziękować za nowego biskupa?» (2 stycznia 2012), powtórzenia: «Prawdą żyć, prawdy bronić, prawdy się domagać» (23 kwietnia 2012), w tym paralelne konstrukcje składniowe: «Wraz z Tobą prosimy za Polskę, aby trwała, aby żyła cała chrześcijańska, aby się wyrwała z biedy, zakłamania i hańby» (27 grudnia 2011).

Chętnie wykorzystywane są hasła i sentencje, zwłaszcza jako cytaty: «Trwajcie mocno w wierze» (Jan Paweł II); «Własnego kapłaństwa się boję, własnego kapłaństwa się lękam» (ks. Jan Twardowski); «Adwent to świt [...], adwent to nasze życie, adwent to nasza śmierć, adwent to nasze zmartwychwstanie» (ks. Janusz Stanisław Pasierb).

Podsumowując, należy stwierdzić, że analizowane teksty reprezentują sferę sacrum. Jest to styl wysoki, podniosły, wyszukany. Nigdy nie zastępuje się go językiem potocznym ani wyrazami pospolitymi. Dzięki wymienionym zabiegom apel zyskuje walor retoryczny.

IV. Aspekt poznawczy

Jednym z najważniejszych wyróżników aspektu poznawczego analizowanych tekstów jest związek ich treści z czasem liturgicznym: «W ten wigilijny wieczór przed uroczystością Twego niepokalanego poczęcia [...]» (7 grudnia 2011); «W tym świętym paschalnym okresie [...]» (22 kwietnia 2011), a także ze świętami narodowymi i ważnymi rocznicami: «Ten czas adwentowej radości przerywa dziś smutna okoliczność: 30. rocznica wprowadzenia w Polsce stanu wojennego» (13 grudnia 2011). Świadczy o tym również odpowiedni dobór pieśni finalnej (np. kolędy w okresie bożonarodzeniowym) oraz wybór rozważanej tajemnicy różańca. Przywołuje się też daty ważne dla Kościoła powszechnego i w Polsce: «Mija dziś siódma rocznica przejścia Jana Pawła II z tego świata do domu Ojca w niebie» (2 kwietnia 2012); «Za 88 dni [...] będzie wyniesiony do chwały ołtarzy świętości błogosławiony Jan XXIII» (28 stycznia 2014).

Apele mają charakter kroniki, dokumentu odnotowującego aktualne wydarzenia i komentującego codzienne sprawy w kontekście wiary, np. 12 czerwca 2012 roku podczas rozgrywek Euro 2012 przywołano znak krzyża uczyniony przez Przemysława Tytonia, bramkarza reprezentacji Polski, przed ważną obroną rzutu karnego. Interpretując ten fakt, kapłan prowadzący rozważanie czyni z pozoru paradoksalną uwagę: «Zauważyliśmy rzecz niezwykłą, choć całkiem zwyczajną». Duchowni chętnie zabierają głos nie tylko w sprawach związanych z religią, ale często prezentują poglądy dotyczące polityki i egzystencji człowieka we współczesnym świecie.

Twórcy rozważań przywiązują dużą wagę do autorytetów, o czym wspominałam już, wyróżniając sentencyjność jako istotną cechę stylistyczną apeli. Najczęściej przywoływane

są myśli Jana Pawła II, np. «Nie pragnijcie łatwej wolności, która by was nic nie kosztowała, musicie być mocni mocą miłości, musicie być mocni mocą, którą daje wiara, musicie od siebie wymagać, choćby inni od Was nie wymagali» (18 stycznia 2012). Cytowane są też teksty innych duchownych, w tym papieży, np. Benedykta XVI: «Kto wierzy w Boga i Bogu, nigdy nie jest sam» (27 lutego 2013), lub świętych: «Ty nie opuszczasz nikogo, kto Twej pomocy wzywa — pisał wieki temu św. Bernard», fragmenty utworów literackich, biblijnych, głównie ewangelicznych, np. «Przeklęty, kto zaufał człowiekowi», «Kto we mnie wierzy, nigdy pragnąć nie będzie», ale też z innych tekstów, np. z pieśni maryjnych, kolęd, literatury teologicznej i religijnej. Wymienione strategie komunikacyjne są dowodem na intertekstualność badanych wypowiedzi. Przykładem może być apel odprawiony 24 kwietnia 2012 roku, którego osią konstrukcyjną były liczne cytaty z Biblii i innych tekstów religijnych.

Typowe dla badanych tekstów jest stosowanie m e t a f o r y k i [11]) wywodzącej się z Biblii i mającej bogatą tradycję w języku religijnym: *drogi naszego życia*; *głos wiary zaprasza nas do spowiedzi*; *posiać ziarno*; *wydać owoce*; *chcemy budować życie na skale, nie na piasku*; *rozpalać płomyk nadziei*; *drzazga, która mieści się w sercu Polaków*; *prawda, która rozjaśnia ciemności*; *słowo Boże jest najzdrowszym pokarmem dla naszej duszy*; *prowadź nas wszystkich do portu zbawienia*; *przez bramy Twojego łona przyszło zbawienie całego świata.*

Chętnie wprowadzane są też wątki historyczne i narodowe: np. 15 grudnia 2011 roku rozważanie zawiera następujące zdanie: «Na przestrzeni narodowych dziejów doświadczaliśmy, że w tym miejscu, w Twoim sercu najwyraźniej bije serce naszej ojczyzny». Kapłan przypomina potem daty, w których naród polski doświadczał obecności Maryi, a o zdarzeniach z 27 grudnia 1918 roku mówi: «Wybuchnie w Poznaniu pod Twoją opieką zwycięskie powstanie wielkopolskie». W omawianym rozważaniu przypominane są też inne daty i fakty, np. grudzień 1970 i 1981 roku czy pacyfikacja kopalni Wujek. Tematyka narodowa i historyczna wprowadzana do rozważań jest naturalną konsekwencją faktu traktowania Jasnej Góry jako sanktuarium narodowego.

Zważywszy na religijny charakter opisywanego gatunku, nie dziwi również ewangelizacja w rozważaniu: «Apel przyzywa nas do wnikliwego spojrzenia w swoje życie. W dzisiejszej Ewangelii słyszeliśmy słowa Chrystusa, który mówi nam, że zna Boga Ojca» (29 marca 2012).

Wszystkie gatunki składające się na apel prezentują spójną wizję świata: bez względu na to, kto mówi i w jakim okresie liturgicznym, reprezentuje naukę Kościoła i osadza swoją wypowiedź w kontekście Biblii i prawd wiary. Obserwujemy też spójność poszczególnych segmentów, np. rozważana tajemnica różańca ma związek z czasem oraz z treścią katechezy. Spójność tekstu nie wyklucza jednak wielowątkowości w obrębie jednego rozważania, np. 12 kwietnia 2012 roku były poruszane następujące tematy: katastrofa lotnicza pod Smoleńskiem, zmartwychwstanie Jezusa, religia w szkołach, ataki państwa na Kościół, rocznica święceń kapłańskich duchownego przewodniczącego rozważaniu, ponadto pojawiły się liczne cytaty z Ewangelii.

Warto też zauważyć, że w apelu mamy do czynienia zarówno z negatywizmem, to znaczy z kierowaniem uwagi słuchacza na wartości pejoratywne: «Z bólem obserwujemy wzrastającą

[11]) Metafory traktuję nie tylko jako zabieg stylistyczny, ale przede wszystkim jako strukturę poznawczą, odzwierciedlającą wizję świata reprezentowaną przez nadawcę (por. Lakoff, Johnson 1988).

nienawiść do Kościoła» (25 grudnia 2011), jak i apoteozą postaw ocenianych jako pozytywne: «Są przecież jeszcze piękni ludzie pracujący nad swoim człowieczeństwem» (12 czerwca 2012). Wszelkie postawy i zachowania są zawsze rozpatrywane w kategoriach dobry — zły i oceniane jednoznacznie pozytywnie lub negatywnie. Wyraźna jest zatem dwubiegunowość w wartościowaniu, rzadko do głosu dochodzi relatywizm i dążność do kompromisu.

Reasumując, nadawcy tekstów reprezentujących wszystkie gatunki składające się na apel przedstawiają rzeczywistość w aspekcie moralnym, religijnym, politycznym, historycznym, egzystencjalnym, cywilizacyjnym i międzynarodowym z punktu widzenia chrześcijanina, katolika oraz patrioty.

Podsumowanie

Apel jasnogórski jawi się jako skomplikowany, nietypowy byt genologiczny, na który składają się rozmaite gatunki wypowiedzi religijnej, takie jak modlitwa (ustalona i wotywna), homilia, błogosławieństwo i pieśń. Ponadto wyróżnia go bogaty repertuar wyznaczników metatekstowych, np. wezwanie do modlitwy czy zapowiedź błogosławieństwa. Wielogatunkowa struktura apelu znajduje też odzwierciedlenie w skomplikowanym układzie nadawczo-odbiorczym oraz różnorodnym potencjale illokucyjnym. Dominującą intencją jest perswazja kierowana zarówno do odbiorcy boskiego (w modlitwie), jak i ludzkiego (w rozważaniu).

Zaprezentowane aspekty wzorca gatunkowego oddziałują na siebie. Przykładem może być związek aspektu stylistycznego z poznawczym, co przejawia się w stosowaniu słownictwa mającego ścisły związek z przedstawianymi treściami. Potwierdzeniem może być leksyka, którą duchowni posługiwali się w okresie wielkiego postu: *Golgota*, *ucieczka grzeszników*, *ukrzyżowany Pan*, *droga krzyżowa*, *via dolorosa*, *wielkopostna przemiana*, *stojąca pod krzyżem*, *dana nam z krzyża*, *współcierpiąca*, *bolesna*, *boleściwa*.

Wzorzec apelu jasnogórskiego jest bytem względnie ustabilizowanym. Najwięcej modyfikacji zaobserwowałam w aspekcie strukturalnym, wynikającym z bogatego repertuaru środków i indywidualnych realizacji. Alternacje motywowane są ponadto czasem liturgicznym i często mają związek z celebrowaniem uroczystości, a także akcentowaniem odświętnego charakteru apelu.

Bibliografia

Dawidziak-Kładoczna M. 2014: Formuły adresatywne a obraz Matki Boskiej w Apelu jasnogórskim, [w:] Poetyka gestów. Język — literatura — kultura, red. T. Bielak, J. Pacuła, L. Romaniszyn-Ziomek, Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała, s. 79–87.

Jabłoński Z. 2008: W godzinie apelu na przełomie pontyfikatów, Paulinianum, Częstochowa.

Koziara S., Spólnik A. 1994: Formy adresatywne w języku współczesnych tekstów homiletycznych, [w:] Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej), red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński, Universitas, Kraków, s. 171–177.

Lakoff G., Johnson M. 1988: Metafory w naszym życiu, przeł. i wstępem opatrzył T.P. Krzeszowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Makuchowska M. 1996: Modlitewne formy adresatywne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Językoznawstwo 16, s. 63–67.

Makuchowska M. 1998: Modlitwa jako gatunek języka religijnego, Wydawnictwo TiT, Opole.

Węcławski T. 1995: Wspólny świat religii, Znak, Kraków.
Wojtak M. 1999: Wyznaczniki gatunków wypowiedzi na przykładzie tekstów modlitewnych, Stylistyka VIII, s. 105–117.
Wojtak M. 2000: Modlitwa jako gatunek wypowiedzi, [w:] Język polski: współczesność, historia, t. 1, red. W. Książek-Bryłowa, H. Duda, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 133–141.
Wojtak M. 2004: Gatunki prasowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
Wojtak M. 2006: Gatunek w formie kolekcji a kolekcja gatunków, Poznańskie Spotkania Językoznawcze XV, Poznań, s. 143–152.
Wojtak M. 2011: Osobliwe byty gatunkowe i tekstowe w ich uwikłaniach komunikacyjnych, [w:] Gatunki mowy i ich ewolucja, t. 4: Gatunek a komunikacja społeczna, red. D. Ostaszewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 44–56.

Summary

Appeal from Jasna Góra — a collection genre

Keywords: Appeal from Jasna Góra, religious language, linguistic genology, stylistics, a genre in the form of collection.

The article touches upon the appeal from Jasna Góra, which has been treated as a collection genre including a hymn, a prayer, a sermon and a blessing. At first the author discusses the genre structure of the appeal and focuses on both the canon model and its alternations which determine the identity of the structural model. Special attention has been paid to the delimitation frame, features of a homily and the prayer segment as well as their interplay. The pragmatic aspect is very interesting, especially the complex sender-receiver relations, the effect of the presence of dialogue, a variety of people and a wealth of speech acts. The analysed texts represent the religious style whose most important features are: formulaic discourse, special terminology, metaphors, schematic character. In the cognitive aspect we observe the Christian (especially Roman Catholic) and national point of view. Also liturgical time is a very important category .